

VIDA KRISZTINA

MAKROGAZDASÁGI TRENDEK AZ ÚJ EU-TAGÁLLAMOKBAN A PÉNZÜGYI-GAZDASÁGI VÁLSÁGOT MEGELŐZŐ IDŐSZAKBAN

E cikk a tíz új EU-tagállam 2004 és 2008 között mutatott teljesítményét elemzi a főbb makrogazdasági mutatók alapján. A tanulmány következtetése, hogy bár az újak által eddig felmutatott fejlődési pályák eltérőek, a főbb trendek jól azonosíthatók. Az EU-tagság – Magyarország kivételével – minden új tagállamban erőteljes lendületet adott a gazdasági fejlődésnek, a foglalkoztatás nőtt, a munkanélküliség csökkent, az életszínvonal javult, továbbá 2009-re Szlovénia és Szlovákia is bevezette az eurót. A gazdasági összefonódtság a régi tagállamok meghatározó szerepe mellett az újak egymás közötti viszonylatában is erősödött, összességében azonban a térség legtöbb tagállama messze elmarad az uniós átlagtól a versenyképesség főbb szempontjai alapján. A csoporttal ellentétes és zömében kedvezőtlen teljesítményt felmutató Magyarország a jelen válság keretei között az egyik legsérülékenyebb új tagországgá vált.

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány a 2004-ben és 2007-ben az Európai Unióhoz csatlakozott tíz volt szocialista ország (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Észtország, Lettország, Litvánia, valamint Románia és Bulgária) 2004-től 2008-ig tartó teljesítményéről ad körképet a statisztikák alapján. Elmondható, hogy (ahogyan arra már az Unió szintjén is utaltak), a tíz új tagállamot eltérő helyzetben érte a válság – bár természetesen a fő trendek felvázolhatók, és bizonyos szempontok alapján bizonyos csoportok felismerhetők. Az alábbiakban a legfőbb makrogazdasági mutatók (növekedés, felzárkózás, foglalkoztatottság, munkanélküliség, infláció, államháztartás és államadósság, valamint a versenyképesség meghatározott szempontjai) mentén idézzük fel, hogy 2004 és – az adatok elérhetőségétől függően – 2007 vagy 2008 között milyen teljesítményt nyújtottak az újak, és ennek alapján milyen helyzetben érte őket a globális válság. A tanulmány elsősorban az Európai Unió Statisztikai Hivatalának, az Eurostatnak a 2009 áprilisában letöltött adatsoraira támaszkodik, és ezek alapján ad vázlatos, összehasonlító körképet. A szerzőnek ugyanakkor nem volt célja az egyes országok helyzetének mélyebb elemzése, sem a válságra adott nemzeti válaszok/stratégiák bemutatása. A kéziratot 2009. április 15-én zártuk le.

NÖVEKEDÉS, FELZÁRKÓZÁS

Mindenek előtt megállapítható, hogy az EU-csatlakozás minden új tagállam számára lendületet adott a gazdasági növekedésnek, amelyek üteme rendre jóval az uniós átlag fölött alakult a vizsgált időszakban. Az adatok tanúsága szerint 2007-ig –

Magyarországot kivéve – minden új tagállamban (kisebb hullámzásokkal) fenn is maradtak az impozáns növekedési trendek, és ez különösen igaz volt Lettország, Észtország, valamint Szlovákia esetében, amelyekben kétszámjegyű GDP-bővülésre is volt példa. Magyarország ugyanakkor már 2007-ben elvesztette növekedési potenciálját, teljesen elszakadva az egyébként azonos külső hatások között működő újak csoportjától. Érdeemes megemlíteni, hogy 2008-ban tovább tartotta magát a „csatlakozási lendület” a 2007-ben belépett Bulgáriában és Romániában, sőt, ez utóbbi tagállam – egyetlenként az Európai Unióban – 2008-ban nagyobb növekedést tudott elkönyvelni, mint 2007-ben.

1. táblázat: A GDP növekedése az új EU-tagállamokban, 2004–2008, százalék

	2004	2005	2006	2007	2008
EU27	2,5	2,0	3,1	2,9	0,9
Lengyelország	5,3	3,6	6,2	6,6	4,8
Csehország	4,5	6,3	6,8	6,0	4,4*
Szlovákia	5,2	6,5	8,5	10,4	6,4*
Magyarország	4,8	4,0	4,1	1,1	0,5
Szlovénia	4,3	4,3	5,9	6,8	3,5
Észtország	7,5	9,2	10,4	6,3	-3,6
Lettország	8,7	10,6	12,2	10,0	-4,6
Litvánia	7,4	7,8	7,8	8,9	3,0
Románia	8,5	4,2	7,9	6,2	7,1
Bulgária	6,6	6,2	6,3	6,2	6,0

Forrás: Eurostat (*előrejelzés)

Az egy főre jutó bruttó hazai termék összevetése igen szembeötlően mutatja az újak csoportjának heterogenitását (2. táblázat). A leggazdagabb Szlovénia hamarosan eléri az uniós átlagot, miközben a két legkevesbé fejlett balkáni új tagállam meg sem közelíti az átlag felét. A trendeket vizsgálva jól látható, hogy a növekedésen keresztül regisztrált felzárkózás tekintetében 2004 és 2007 között Magyarország volt az egyetlen kivétel, hiszen nálunk az egy főre jutó GDP-ben mért életszínvonal a belépés óta stagnált, szemben a többi kilenc dinamikus felzárkózó országgal. Ez utóbbi fejlemény különösen fájdalmas, ha nem csak a mélyebbről induló versenytársainkhoz viszonyítunk, hanem a hozzánk hasonló fejlettségű országok teljesítményét nézzük. Magyarország GDP/fő adata olyan környezetben „ragadt le”, amikor az újak az említett négy évben átlagban több mint 7 (!) százalékponttal fejlődtek. Magyarországnak az uniós átlaghoz viszonyított kb. 63 százalékos értéke így a kezdeti harmadik helyről (Szlovénia és Csehország után) lefelé elmozdulva 2007-re az ötödik lett a csoportban (hiszen ekkorra már Észtország és Szlovákia is megelőzött bennünket). 2007-ben Magyarország volt az egyetlen, ahol az életszínvonal némi csökkenést mutatott a megelőző évhez viszonyítva. Ez a csökkenés egyértelműen folytatódott 2008-ban is, de ekkor már hazánk mellett az addig legnagyobb ütemben felzárkózó Lettország és Észtország is visszalépett saját 2007-es értékéhez képest (ami tükrözi az e két országban végbemenő kemény landolást és a többiekénél is súlyosabb visszaesést).

2. táblázat: Az egy főre jutó GDP alakulása 2004–2008 (EU27 átlag =100)

	2004	2005	2006	2007	2008
EU27	100	100	100	100	100
Lengyelország	50,6	51,3	52,3	53,7	55,1*
Csehország	75,1	75,8	77,4	80,2	83,0*
Szlovákia	57,1	60,2	63,5	67,0	70,2*
Magyarország	63,1	63,2	63,5	62,6	61,6*
Szlovénia	86,4	87,4	87,6	89,2	90,6*
Észtország	57,2	61,1	65,3	67,9	64,2*
Lettország	45,7	48,6	52,5	57,9	55,2*
Litvánia	50,5	52,9	55,5	59,5	60,5*
Románia	34,1	35,0	38,3	42,1*	44,8*
Bulgária	33,7	34,5	36,5	37,2	39,7*

Forrás: Eurostat (*előrejelzés)

A térségben 2008-ig tartó dinamikus növekedés elsősorban a beruházásoknak, a magánfogyasztásnak és az exportnak volt köszönhető, a közületi fogyasztás szerepe lényegében változatlan maradt. Ami a beruházásokat illeti, a bruttó állótőke-beruházások a régióban az utóbbi években (sőt évtizedben) jellemzően az uniós átlag fölött alakultak (ami többek között az infrastruktúra terén mutatott nagy lemaradásnak is tulajdonítható). 2008-ban e mutató a GDP-hez mérten az EU27 átlagában 21,1 százalékot tett ki, aminél csak a magyar adat volt alacsonyabb, míg a többiek esetében a beruházások 22 százalék (Lengyelország) és több mint 33 százalék (Bulgária és Románia) között alakultak. Az általában emelkedő trendek egyébként 2008-ban csupán Romániában és Bulgáriában folytatódtak, jelentősen megtörték viszont a balti államokban, illetve stagnálást mutatnak Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában és Szlovéniában – ami ugyanakkor még mindig messze az uniós átlag fölötti rátákat jelent. Magyarország abból a szempontból tűnik ki negatívan a mezőnyből, hogy itt már 2006-ban csökkenésnek indultak a beruházások a GDP-hez mérten, így 2007-ben és 2008-ban is nálunk volt regisztrálható a legalacsonyabb adat (korábban pedig Lengyelország volt a sereghajtó).

3. táblázat: A bruttó állótőke-beruházás aránya a GDP-ben, 2004–2008, százalék

	2004	2005	2006	2007	2008
EU27	19,6	20,0	20,7	21,3	21,1
Lengyelország	18,1	18,2	19,7	21,6	22,0
Csehország	25,8	24,9	24,6	24,3	24,2*
Szlovákia	24,0	26,5	26,5	26,1	25,9*
Magyarország	22,5	23,5	21,6	21,0	20,2
Szlovénia	24,9	25,3	26,3	27,5	28,0
Észtország	31,0	30,7	33,9	32,5	28,4
Lettország	27,5	30,6	32,6	33,7	30,2
Litvánia	22,3	22,8	25,2	28,0	24,8
Románia	21,8	23,7	25,6	30,4	33,3
Bulgária	20,5	24,2	25,9	29,8	33,4

Forrás: Eurostat (*előrejelzés)

A GDP-hez viszonyított magánfogyasztás (a háztartások, valamint a háztartásokat szolgáló nonprofit szektor fogyasztási kiadásai) a kb. 57 százalékos uniós átlagnál jóval magasabb Bulgáriában, Romániában, Litvániában és Lengyelországban, az uniós átlaghoz közel áll Szlovákia és Észtország, illetve Magyarország. 50 százalék körüli, vagyis mérsékelt magánfogyasztási arányt csak a két legfejlettebb új tagállamban: Csehországban és Szlovéniában találunk (és ugyanebben a két országban a legmagasabb a jövedelemhez viszonyított megtakarítási hajlandóság is az Eurostat felmérései szerint). Az utóbbi évek fő trendje alapján a vizsgált országokban a magánfogyasztás abszolút értékben évről évre nőtt, ugyanakkor nem „szabadult el”, hiszen a GDP-hez viszonyított fogyasztási arányok stagnálása, vagy csökkenése volt tapasztalható – ez utóbbi trend leginkább a relatíve magas aránnyal induló Lettországra volt jellemző.

4. táblázat: A magánfogyasztás aránya a GDP-ben, 2004–2008, százalék

	2004	2005	2006	2007	2008
EU27	58,2	58,3	57,9	57,3	57,5
Lengyelország	64,7	63,4	62,5	60,6	61,5
Csehország	50,3	49,1	48,8	48,1	48,8*
Magyarország	54,6	55,1	53,6	53,7	54,0
Szlovákia	57,1	57,2	56,8	55,9	56,5*
Szlovénia	55,0	54,4	53,0	52,2	52,7
Észtország	56,2	55,6	55,2	55,2	56,3
Lettország	63,1	62,5	65,2	62,3	58,4
Litvánia	65,0	64,5	64,6	64,7	65,4
Románia	69,0	69,5	68,9	67,3	65,6
Bulgária	69,3	70,2	70,4	69,1	68,2

Forrás: Eurostat (*előrejelzés)

Ami a közületi fogyasztást illeti, itt az újak belesimulnak az uniós trendekbe, hiszen zömükben a közfogyasztás GDP-hez viszonyított értéke az EU-átlag közelében található (a legkisebb állami fogyasztás a két balkáni új tagállamra jellemző). A trendekben sincs jelentősebb változás, és gyakorlatilag nincs korreláció a csatlakozással sem. A közfogyasztás így nagyjából konstans összetevője volt az új tagállamok bruttó hazai termékének a vizsgált időszakban.

5. táblázat: A közfogyasztás aránya a GDP-ben, 2004–2008, százalék

	2004	2005	2006	2007	2008
EU27	20,7	20,8	20,7	20,4	20,7
Lengyelország	17,6	18,1	18,3	18,0	17,2
Csehország	22,1	22,1	21,3	20,4	19,8*
Szlovákia	19,3	18,5	19,2	17,3	17,2*
Magyarország	22,4	22,5	22,8	21,1	21,5
Szlovénia	18,9	19,0	18,8	17,7	17,9
Észtország	17,7	17,3	16,5	17,2	19,8
Lettország	19,5	17,4	16,6	17,4	20,0
Litvánia	19,4	18,7	19,3	18,2	19,1
Románia	16,3	17,4	16,7	15,6	15,6
Bulgária	18,4	18,0	16,6	16,2	16,3

Forrás: Eurostat (*előrejelzés)

Végül az export a legtöbb új tagállam esetében a GDP és a növekedés meghatározó komponense. Míg a 2008-as adatok alapján az EU27 átlagában az export az Unió össztermékének mintegy 41 százalékát teszi ki, az új tagállamok többsége jóval nyitottabb gazdaság az átlagnál az Eurostat adatai alapján. Csak a két nagy új tagállam, Lengyelország és Románia rendelkezik az említett EU-átlagnál alacsonyabb adattal (előbbi 39, utóbbi 31 százalékkal), miközben az export/GDP arány Lettország esetében 42, Litvánia esetében 59, Bulgária esetében 62, Szlovénia esetében 68, Észtország esetében 75, Csehország esetében 77, Magyarország esetében 82, Szlovákia esetében pedig 83 százalék. Az új tagállamok közül a visegrádi országok és Szlovénia számára az első, míg Románia és Bulgária számára a második legfontosabb exportpiac Németország, ami – a fentiek fényében és a német gazdaság visszaesése miatt – leginkább Szlovákiát, Magyarországot, Csehországot és Szlovéniát teszi sebezhetővé. Az EU-csatlakozás igen jelentős hatással volt az újak kereskedelmi teljesítményére, ugyanakkor – az export dinamikája ellenére – a legtöbb új tagállamban a nettó export mínuszban van (lásd később).

FOGLALKOZTATOTTSÁG, MUNKANÉLKÜLISÉG

Az újak gyors növekedését a tagság első négy évében a munkanélküliség látványos csökkenése (nem egy esetben megfeleződése) kísérte – kivéve Magyarországot, ahol a viszonylag kedvező induló adat folyamatosan romlott. 2004-től 2007-ig a legjelentősebb javulás az igen magas munkanélküliséggel küzdő Lengyelországban és Szlovákiában, valamint a balti államokban, Bulgáriában, továbbá Csehországban következett be, míg a szlovén és a román javulás kevésbé volt látványos. Ezek a kedvező trendek 2008-ban megfordultak a balti államokban, ahol már ekkor érezte hatását a recesszió. Magyarország esetében elmondható, hogy a csatlakozás óta tartó kedvezőtlen trend fennmaradt, és ezzel az ország nemcsak az újak csoportjával mutatott ellentétes fejlődést, de 2007 óta az EU-átlagnál is rosszabb rátákat ért el.

6. táblázat: A munkanélküliségi ráta alakulása, 2004–2008

	2004	2005	2006	2007	2008
EU27	9,0	8,9	8,2	7,1	7,0
Lengyelország	19,0	17,8	13,9	9,6	7,1
Csehország	8,3	7,9	7,2	5,3	4,4
Szlovákia	18,2	16,3	13,4	11,1	9,5
Magyarország	6,1	7,2	7,5	7,4	7,8
Szlovénia	6,3	6,5	6,0	4,9	4,4
Észtország	9,7	7,9	5,9	4,7	5,5
Lettország	10,4	8,9	6,8	6,0	7,5
Litvánia	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8
Románia	8,1	7,2	7,3	6,4	5,8
Bulgária	12,1	10,1	9,0	6,9	5,6

Forrás: Eurostat

Bár a munkanélküliség csökkenésével minden új tagállamban együtt járt a foglalkoztatottság kisebb-nagyobb növekedése, több új tagországban a munkanélküliség visszaesése az igen jelentős munkaerő-kivándorlásnak is köszönhető volt. Különösen igaz ez Lengyelország, Litvánia és Szlovákia esetében (amelyek polgárait zömében az Egyesült Királyság, illetve Írország munkaerőpiaca fogadta be), valamint Románia és Bulgária esetében (amelyek munkavállalói elsősorban Spanyolországot, illetve Olaszországot részesítették előnyben) [European Commission 2009: 125]. Ez a jelenség a recesszió miatt lassan megfordulni látszik, de arra még nincsenek adatok, hogy a kibocsátó országok hogyan fogják tudni felszívni a hazatérő munkaerőt (egy részüket ugyanakkor valószínűleg lehet majd foglalkoztatni, hiszen az elvándorlás miatt bizonyos szektorokban munkaerőhiány alakult ki). Magyarország esetében viszonylag kis mértékű elvándorlás volt tapasztalható, miközben a foglalkoztatás rendkívül alacsony (mintegy 57 százalékos) szinten maradt a tagság első öt évében, a regisztrált munkanélküliség pedig nőtt, ami elsősorban a gazdaság folyamatos lassulásának, továbbá a kedvezőtlen vállalozási és foglalkoztatási környezetnek volt betudható.

A foglalkoztatottság szintje az EU27 átlagában 2007-ben kb. 65 százalékos volt, amelyet öt új tagállam: a három balti állam, Csehország és Szlovénia megközelített, illetve meg is haladt – így a régióban ezek az országok kerültek a legközelebb a lisszaboni 70 százalékos célkitűzéshez. Bulgária, Szlovákia és Románia 60 százalékos környéken állt 2007-ben, míg Lengyelországban és Magyarországon volt a legalacsonyabb (közel azonos) érték (aminél kedvezőtlenebb ráta az egész Unióban egyedül Máltán található).

7. táblázat: A foglalkoztatási ráta alakulása, 2004–2007

	2004	2005	2006	2007
EU27	63,0	63,6	64,5	65,4
Lengyelország	51,7	52,8	54,5	57,0
Csehország	64,2	64,8	65,3	66,1
Szlovákia	57,0	57,7	59,4	60,7
Magyarország	56,8	56,9	57,3	57,3
Szlovénia	65,3	66,0	66,6	67,8
Észtország	63,0	64,4	68,1	69,4
Lettország	62,3	63,3	66,3	68,3
Litvánia	61,2	62,6	63,6	64,9
Románia	57,7	57,6	58,8	58,8
Bulgária	54,2	55,8	58,6	61,7

Forrás: Eurostat

INFLÁCIÓ

A dinamikus növekedés az új tagállamok többségében magas inflációval járt. Míg az EU27 átlagában a mérsékelt növekedést alacsony pénzromlás kísérte, ehhez hasonló teljesítményt az utóbbi két évben csak az euró bevezetésére készülő Szlovákia nyújtott. A tagság első négy évében tartós árstabilitást tudott még felmutatni

Lengyelország és Csehország, továbbá kis „jóindulattal” Szlovénia is. 2008-ban ugyanakkor az infláció a legtöbb új tagállamban felpörgött, a balti államokban és Bulgáriában kétszámjegyű értékeket ért el, amely jelenség részben az európai árfolyamrendszerhez való kapcsolódásuknak is betudható (mind a négy ország az euróhoz rögzített árfolyampolitikát folytat, a balti valuták egyben ERM II-tagok), hiszen az esetleges árfolyamgyengülés csak az adott fizetőeszköz belső értékének gyengülésében tud megjelenni. Viszonylag magas volt az infláció 2008-ban Romániában, illetve Csehországban és Magyarországon, továbbá Szlovéniában is. Az EU-ban a lanyhuló kereslet miatt egyelőre nem várható inflációs veszély, de a későbbiekben újraeledő növekedés mellett minden új tagállamban ki kell alakítani a nagyobb árstabilitást, hiszen ez az euró bevezetésének egyik előfeltétele.

8. táblázat: Az inflációs ráta alakulása, 2004–2008

	2004	2005	2006	2007	2008
EU27	2,0	2,2	2,2	2,3	3,7
Lengyelország	3,6	2,2	1,3	2,6	4,2
Csehország	2,6	1,6	2,1	3,0	6,3
Szlovákia	7,5	2,8	4,3	1,9	3,9
Magyarország	6,8	3,5	4,0	7,9	6,0
Szlovénia	3,7	2,5	2,5	3,8	5,5
Észtország	3,0	4,1	4,4	6,7	10,6
Lettország	6,2	6,9	6,6	10,1	15,3
Litvánia	1,2	2,7	3,8	5,8	11,1
Románia	11,9	9,1	6,6	4,9	7,9
Bulgária	6,1	6,0	7,4	7,6	12,0

Forrás: Eurostat

Nyilvánvaló, hogy az infláció alakulása elsősorban belső folyamatok eredménye (ár- és bérfelzárkózás, adó- és kamatemelkedés, stb.), ugyanakkor olyan fontos külső hatások is megjelentek az új tagállamok többségében, mint az importált energiahordozók drágulása. Ha a magas inflációjú országokat nézzük, akkor ennek okai között elsősorban a túlfűtött növekedést/keresletet, a termelékenységet meghaladó bérkirámlást (balti államok), drágább energiaimportot (a legtöbb új tagállam), vagy éppen magas kamatok és árfolyamgyengéséget találunk (például Magyarország). Az euró-övezeti tagság nagyobb védettséget jelent az inflációs veszéllyel szemben, ugyanakkor Szlovénia példája mutatja, hogy a probléma az eurózónában is létezik.

ÁLLAMHÁZTARTÁS ÉS ÁLLAMADÓSSÁG

Az euró bevezetéséhez, mint közismert, elengedhetetlen feltétel a belső és külső fiskális stabilitás is, amely feltételeket az EU – a valutaövezet védelmében – a jelenlegi válság ellenére sem lazít fel. E kritériumok értelmében az államháztartás hiánya a GDP maximum 3 százalékát, míg a bruttó államadósság a GDP maximum 60 százalékát teheti ki. Kiegészítő feltétel, hogy ha ezek az adatok a megadott limit fölöt-

tiük, akkor a felkészülés során ezek tartós csökkenését (a kritériumok felé történő töretlen konvergálását) kell elérni.

Az EU-belépést követő első négy év meghatározó tapasztalata, hogy az újak többsége számára a tagság alapvetően fiskális fegyelmező erővel bírt. Ennek legékesebb példája Lengyelország, de figyelemre méltó a cseh, a szlovén, a lett, és (2006-ról 2007-re) a szlovák teljesítmény is. Észtország és Bulgária a vizsgált időszakban minden évben államháztartási többletet tudott elkönyvelni, ami azonban Bulgária esetében már 2007-ben, Észtország esetében pedig 2008-ban drámaian „elolvadt” (a legkisebb balti államban az államháztartás egyenlege az előrejelzések szerint a negatív tartományban van). 2006-ról 2007-re (tehát az utolsó „békeidőszakban”) javuló trendet Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Lettország, illetve a legjelentősebb mértékben Magyarország mutatott fel, míg romló – de a maastrichti kritériumot el nem érő – tendenciát produkált a már említett Észtország és Bulgária, valamint Litvánia és Románia is.

9. táblázat: Államháztartási hiány/többlet a GDP arányában, 2004–2007, százalék

	2004	2005	2006	2007
EU27	-2,9	-2,4	-1,4	-0,9
Lengyelország	-5,7	-4,3	-3,8	-2,0
Csehország	-3,0	-3,6	-2,7	-1,0
Szlovákia	-2,3	-2,8	-3,5	-1,9
Magyarország	-6,4	-7,8	-9,3	-5,0
Szlovénia	-2,2	-1,4	-1,2	0,5
Észtország	1,7	1,5	2,9	2,7
Lettország	-1,0	-0,4	-0,2	0,1
Litvánia	-1,5	-0,5	-0,4	-1,2
Románia	-1,2	-1,2	-2,2	-2,6
Bulgária	1,6	1,9	3,0	0,1

Forrás: Eurostat

Mivel a 2008-as végleges adatok (a kézirat lezárásakor) még nem ismertek, az állapítható meg összegzésként, hogy a 2004 és 2007 közötti négy évben azok az országok, amelyek 3 százaléknál nagyobb hiánnyal küzdöttek – vagyis a viseigrádi országok –, Magyarországot kivéve sikeresen le tudták vinni ezt az adatukat az előírt szint alá, miközben a többiek nem érték el a maastrichti limitet (bár e mögött voltak javuló, illetve romló teljesítmények is). Az előzetes számok alapján, a megszorító intézkedéseknek köszönhetően 2008–2009-re Magyarországnak is sikerült megközelíteni a maastrichti államháztartási kritériumot, ugyanakkor e kedvezőnek tűnő trendet az átfogó és fenntartható reform-koncepció hiánya törekennyé teszi.

Az államháztartás tartós egyensúlyának megteremtése érdekében a költségvetés szerkezeti átalakítása minden új tagállamban megindult. Általánosságban megállapítható, hogy a legnagyobb kihívást – a kiadási oldalon – hosszabb távon a nyugdíjellátás jelenti, de az egészségügyben és az oktatásban, valamint a munkaerőpiac terén is történtek változtatások a legtöbb új tagállamban. A költségvetések bevételi oldalán az elmúlt években az új tagállamok vagy átfogó adóreformot hajtottak végre, vagy folyamatban van a rendszer felülvizsgálata (a balti és a balkáni új tagállamokban, valamint

Szlovákiában például bevezették a részleges, vagy teljes körű egykulcsos adórendszert, amit jelenleg Lengyelország is fontolgat). A 10. táblázat jól mutatja az újraelosztás nagyságrendjét, az állami szerepvállalás mértékét, és mindenek előtt a bevételek és a kiadások egymáshoz viszonyított arányát – ahol a magyar különbszet (valamint a kiadási oldalon maga az adat) messze a legnagyobb volt a régióban az elmúlt években.

10. táblázat: Az állam bevételei és kiadásai, GDP-arányosan, 2006–2007, százalék

	Állami bevételek		Állami kiadások	
	2006	2007	2006	2007
EU27	44,9	44,9	46,3	45,8
Lengyelország	40,0	40,0	43,8	42,0
Csehország	41,2	41,6	43,8	42,6
Szlovákia	33,5	32,7	37,1	34,6
Magyarország	42,6	44,9	51,9	49,8
Szlovénia	43,3	42,9	44,5	42,4
Észtország	37,1	38,2	34,2	35,5
Lettország	37,7	35,5	37,9	35,5
Litvánia	33,1	33,9	33,6	34,9
Románia	33,1	34,7	35,3	37,3
Bulgária	39,5	41,6	36,5	41,5

Forrás: Eurostat

Míg a tagság első négy évében tehát az EU-szabályok látványos fegyelmező erővel bírtak a nemzeti költségvetések tekintetében, addig a válság hatására több korábban jól teljesítő ország adatai romlanak, és a 3 százalékos hiány elérése, illetve átlépése is bekövetkezett az előzetes adatok alapján. Az államháztartási egyenlegek bizonyos szinten tartásán túl természetesen sokkal fontosabb a fenntartható bevételi és kiadási szerkezet kialakítása. Elengedhetetlen az államháztartási rendszereknek a mai kor kihívásaihoz való igazítása (például a bevételi oldalon egyszerű, átlátható, hatékony adórendszer; a kiadási oldalon pedig az olyan tényezők figyelembe vétele, mint a demográfiai változások, a munkaképes kor kitolódása, a humántőke fontossága, vagy a tudásalapú társadalom kiépítése stb.), és ez a társadalmi szempontból nem fájdalommentes folyamat a konvergencia-jelentések tanúsága szerint már megkezdődött, illetve zajlik az új tagállamokban*.

Ami a bruttó államadósságot illeti, az új tagállamok – Magyarország kivételével – kifejezetten példaértékű teljesítményt nyújtottak a vizsgált időszakban. Egyrészt fontos kiemelni, hogy a kilenc új tagállam mind messze a maastrichti küszöb alatt maradt, hiszen még a legmagasabb lengyel érték is mintegy 15 százalékponttal kevesebb a 60 százalékos limitnél. A másik jó hír, hogy mind a kilenc új tagállamban (a lengyel 2005–2006-os kis elmozdulást leszámítva) töretlenül csökkent a GDP-hez mért államadósság 2004-től 2007-ig. Ismeretes, hogy e teljesítmények mögött eltérő történelmi

* Az itt nem elemzett, de a téma szempontjából kulcsfontosságú konvergenciaprogramok elérhetősége: Stability and convergence programmes submitted by the Member States: http://ec.europa.eu/economy_finance/thematic_articles/article10982_en.htm

okok is meghúzódnak, de húsz évvel a rendszerváltás után nem jelent meggyőző érvet a múlt, hiszen például Magyarország esetében 2001-re már lecsökkent a bruttó államadósság a GDP 52 százalékára, 2002 óta azonban évről évre emelkedik, és a várakozások szerint mára már a 70 százalékot is messze meghaladja (várhatóan 80 százalék fölé is emelkedhet) – a trend tehát egyedül a mi esetünkben volt folyamatosan divergáló az újak csoportjában. Ellenpéldaként említhető Bulgária, ahol a 2001-ben még 67 százalék fölötti adósságállományt hat év alatt sikerült 18 százalékra mérsékelni.

11. táblázat: A GDP-hez viszonyított államadósság alakulása, 2004–2007, százalék

	2004	2005	2006	2007
EU27	62,2	62,7	61,3	58,7
Lengyelország	45,7	47,1	47,7	44,9
Csehország	30,4	29,8	29,6	28,9
Szlovákia	41,4	34,2	30,4	29,4
Magyarország	59,4	61,7	65,6	65,8
Szlovénia	27,2	27,0	26,7	23,4
Észtország	5,0	4,5	4,3	3,5
Lettország	14,9	12,4	10,7	9,5
Litvánia	19,4	18,4	18,0	17,0
Románia	18,8	15,8	12,4	12,9
Bulgária	37,9	29,2	22,7	18,2

Forrás: Eurostat

VERSENYKÉPESSÉG

A térség versenyképessége természetesen több szempontból is vizsgálható, jelen tanulmányban e címszó alatt a kereskedelmi, a termelékenységi, az innovációs és a tőkevonzási teljesítmények kerülnek górcső alá.

KERESKEDELEM

Ami a vámunióba 2004-ben, illetve 2007-ben belépő új tagállamok kereskedelmi aktivitását illeti, megállapítható a tagság kereskedelmet dinamizáló hatása, hiszen minden új tagállamban megduplázódott, vagy több mint megduplázódott a teljes export értéke 2003-ról 2008-ra, ugyanakkor az import is jelentősen meglódult, és a 2007-es, illetve 2008-as évet tekintve csak Csehország és Magyarország exportált többet, mint amennyit importált. Az adatok azt is jól tükrözik milyen drámai hatással járt a vámunióba való belépés Románia és Bulgária számára, amely két ország a csoportban a leggyengébb nettó exportteljesítményt tudta felmutatni 2007–2008-ban.

A külkereskedelmi tevékenység szempontjából sikeresebb visegrádi országokhoz, illetve Szlovéniához képest a három balti és a két balkáni új tagállam gazdaságának kedvezőtlenebb szerkezete és magas importigénye egyértelműen tükröződik külkereskedelmi mérleghiányukban, amely 2007-ben GDP-jükhöz mérten mint-

egy 18 százalékos (román, litván érték) és 29 százalékos (bolgár érték) között alakult [Túry- Vida 2008: 88]. (A jövedelemegyenleg ugyanakkor minden új tagállamban negatív tartományban van, ez az oka annak, hogy mind a tíz országban – tehát a kereskedelmi teljesítmény szempontjából sikeres országokban is – hiányt mutat a folyó fizetési mérleg.)

12. táblázat: Az áru- és szolgáltatáskereskedelem értékének alakulása, 2003–2008, milliárd euró

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Áruk és szolgáltatások exportja						
Lengyelország	63,844	76,573	90,643	109,802	126,745	142,181
Csehország	49,996	61,915	72,347	86,866	101,934	117,526*
Szlovákia	22,366	25,341	29,349	37,626	47,436	53,587
Magyarország	45,330	51,977	58,500	69,363	81,165	85,715
Szlovénia	13,890	15,740	17,865	20,664	24,187	25,455
Észtország	6,033	7,044	8,876	10,602	11,359	12,094
Lettország	4,198	4,913	6,226	7,202	8,915	9,666
Litvánia	8,439	9,455	12,007	14,167	15,458	19,306
Románia	18,284	21,883	26,401	31,553	36,574	42,352
Bulgária	9,464	11,326	13,174	16,291	18,320	20,632
Áruk és szolgáltatások importja						
Lengyelország	69,001	81,374	92,455	114,717	135,541	154,478
Csehország	51,842	61,855	69,167	82,944	95,537	109,796*
Szlovákia	22,906	26,258	31,114	39,336	47,999	55,169
Magyarország	48,240	54,708	60,137	69,986	79,639	84,138
Szlovénia	13,949	16,091	17,983	20,824	24,636	26,523
Észtország	6,686	7,839	9,577	12,112	13,021	12,799
Lettország	5,453	6,658	8,098	10,647	13,169	12,695
Litvánia	9,400	10,737	13,492	16,608	19,271	22,921
Románia	22,215	27,372	34,512	43,297	53,913	59,632
Bulgária	11,377	13,620	16,716	21,031	24,705	28,404

Forrás: Eurostat (*előrejelzés)

Ami az újak exportjának és importjának szerkezetét [Túry-Vida 2008: 88–89] illeti, vegyes a kép, és a trendek itt is visszautalnak a fejlettség szintjére. Bár összességében az EU15 és az EU27 export- és importszerkezete gyakorlatilag megegyezik, érdekes eltérések tapasztalhatók az újak esetében. Az export tekintetében az EU27-ben a két meghatározó nagy árucsoport a vegyipari és feldolgozott termékek (SITC 5+6+8+9), illetve a gépek és szállítóeszközök (SITC 7), amelyek 2007-ben a teljes kivitel 44, illetve 40 százalékát adták. Az élelmiszerek, italok, dohány (SITC 0+1) 7, az energiahordozók (SITC 3) 6, a nyersanyagok (SITC 2+4) pedig 3 százalékkal részesedtek. Ehhez nagyságrendileg hasonló arányokkal elsősorban a viseigrádi országok, valamint Szlovénia és Románia rendelkeznek, míg a többiek esetében különösen a SITC 7 termékek aránya alacsonyabb.

A részletes árucsoport-bontás helyett azonban talán még érdekesebb idézni az Európai Bizottság összehasonlító adatsorát, amelyben az exporttermékek négy nagy csoportját különbözteti meg: nyersanyagintenzív, munkaintenzív, tőkeintenzív és

K+F-intenzív exporttermékek aránya a teljes kivitelben. Itt még inkább kivilágnak az új tagállamok közötti igen jelentős különbségek a versenyképesség szempontjából, és különösen szembeötlő a kontraszt a balti és a bolgár adatok, valamint a kiemelkedő magyar teljesítmény között.

13. táblázat: Az export megoszlása tényezőintenzitás alapján, 2006
(az összes export százalékában)

	nyersanyag-intenzív	munkaintenzív	tőkeintenzív	K+F-intenzív
Lengyelország	16	22	27	35
Csehország	8	18	29	45
Szlovákia	12	16	36	36
Magyarország	9	10	16	65
Szlovénia	6	22	32	39
Észtország	32	23	14	31
Lettország	35	26	21	18
Litvánia	44	22	13	21
Románia	19	32	20	30
Bulgária	27	25	27	21
10 új tagállam	14	20	25	41
15 régi tagállam	15	15	23	47

Forrás: European Commission [2009: 61]

Ami pedig a földrajzi irányultságot illeti, megállapítható, hogy az új tagállamok számára a legfőbb kereskedelmi partnerek (az importoldalán Oroszország és Kína mellett) döntően a régi tagállamok, az újak közül pedig elsősorban a közvetlen, vagy közeli szomszédok [Túry-Vida 2008: 88–89]. Mindez – a társulás és a tagság kereskedelemteremtő, illetve eltérítő hatásai mellett – alapvetően a nyugat-keleti irányú működőtőke-áramlással is magyarázható. Bár a kereskedelem volumenében a régi tagállamok a meghatározóak, dinamikájában a csatlakozás óta felértékelődött az újak egymás közötti árucseréje is, és különösen igaz volt ez 2007-ben, elsősorban az euróövezet lassulása miatt. Az Európai Bizottság számításai is rámutatnak, hogy 1999-ről 2007-re számottevő relációs átrendeződés zajlott le: az új tagállamok számára a régi tagállamok részesedése a teljes kivitelben közel 70 százalékról 60 százalékra fogyott, míg az egymás felé bonyolított export 13 százalékról 20 százalék közelébe emelkedett [European Commission 2009: 58].

TERMELÉKENYSÉG

Az egy foglalkoztatottra jutó termelékenység a versenyképesség egyik igen fontos mérőszáma. Az új tagállamok célja természetesen itt is az EU-átlaghoz való felzárkózás, ám a térség ettől összességében még messze van. A szóródás ugyanakkor jelentős: három jól elkülöníthető csoport ismerhető fel. A legjobb termelékenységi mutatókkal Szlovénia, valamint – Lengyelországot kivéve – a visegrádi országok

rendelkeznek. E négy országból háromról: Szlovéniáról, Csehországról és Szlovákiáról a termelékenység folyamatos javulása mondható el, míg Magyarország adata stagnálni látszik. A középmezőnybe sorolható Lengyelország, valamint a balti államok, ám itt is regisztrálható egy fontos különbség a trendeket illetően, hiszen a balti teljesítménye folyamatosan javult, míg Lengyelország (egyetlenként a csoportban) az elmúlt években egyértelműen rontotta teljesítményét az uniós átlaghoz képest. A legnagyobb lemaradás a két balkáni új tagállamra jellemző, helyzetük azonban szintén különbözik egymástól, mivel a román teljesítmény az elmúlt öt évben látványosan javult, míg a bolgár adat alig változott.

14. táblázat: Az egy foglalkoztatottra jutó termelékenység alakulása, 2004–2008 (EU27=100)

	2004	2005	2006	2007	2008
Lengyelország	64,9	61,3	61,2	60,9	61,2*
Csehország	68,0	68,5	69,8	71,8	74,1*
Szlovákia	65,5	68,6	71,6	75,0	77,1*
Magyarország	72,0	72,3	73,0	72,9	72,9*
Szlovénia	81,9	83,5	83,9	84,6	84,9*
Észtország	57,2	60,0	61,4	64,2	61,0*
Lettország	45,9	48,0	49,9	53,5	50,8*
Litvánia	53,3	54,4	56,4	59,4	60,8*
Románia	34,4	35,9	39,5	43,7*	46,1*
Bulgária	33,7	33,5	34,7	34,9	36,2*

Forrás: Eurostat (*előrejelzés)

INNOVÁCIÓS TELJESÍTMÉNY

Az innovációs teljesítmény megítélésénél érdemes idézni az Európai Bizottság felkérésére minden évben kiszámított innovációs indexet [Pro Inno Europe 2009]. Az index 25 indikátorból áll, amelynek tartalmi összetétele öt dimenzióba csoportosítható: az innovációs potenciál keretfeltételei; a K+F szektorba történt beruházások; a vállalati szintű innovációs erőfeszítések; alkalmazás az üzleti életben; valamint a szellemi tulajdon, a találmányok sikeres bevezetése és elterjesztése.

E téren lényegében szintén három csoport különíthető el az újak között: az élmezőny, a középmezőny és a lemaradók. A 2008-as teljesítményt figyelembe véve a vizsgált újak közül három ország található az élmezőnyben: Észtország, Szlovénia és Csehország – ők állnak a legközelebb a 0,475 pontos uniós átlaghoz. Tőlük lemaradva következik Magyarország, Szlovákia, Lengyelország, valamint Litvánia és Románia. Végül a két leggyengébben teljesítő új tagállam Lettország és Bulgária. 2004-ről 2008-ra egyébként minden új tagállam javította teljesítményét, a legjelentősebben Románia (0,68 ponttal), Csehország (0,60 ponttal), illetve Szlovénia és Szlovákia (0,58 és 0,57 ponttal), míg a legszerényebb fejlődést Litvánia produkálta (0,30 ponttal) az innovációs indexek alapján.

15. táblázat: Európai Innovációs Index, 2004–2008

	2004	2005	2006	2007	2008
EU27	0,429	0,431	0,447	0,466	0,475
Lengyelország	0,264	0,272	0,282	0,293	0,305
Csehország	0,344	0,346	0,368	0,392	0,404
Szlovákia	0,257	0,273	0,298	0,299	0,314
Magyarország	0,266	0,273	0,287	0,305	0,316
Szlovénia	0,388	0,393	0,412	0,429	0,446
Észtország	0,413	0,409	0,421	0,443	0,454
Lettország	0,194	0,204	0,215	0,239	0,239
Litvánia	0,264	0,273	0,287	0,294	0,294
Románia	0,209	0,205	0,223	0,249	0,277
Bulgária	0,172	0,174	0,178	0,206	0,221

Forrás: Pro Inno Europe [2009: 58]

TŐKEVONZÁS

A külföldi működőtőke (FDI) térségbeli aktivitására vonatkozóan 2003 és 2007 között változó trendek voltak jellemzőek [WIIW 2008]. A visegrádi országok közül Lengyelország és Szlovákia esetében a csúcsev 2006 volt (15, illetve 3 milliárd euró feletti értékekkel), míg Csehország és Magyarország esetében a 2005-ös év volt kiemelkedő (9, illetve 6 milliárd euró feletti tőkevonzással). Szlovénia a tagság első három évében összesen mintegy 1,5 milliárd eurónyi FDI-t vonzott, amely trend 2007-re látványosan megváltozott, hiszen ekkor egyetlen évben érkezett több mint 1 milliárd eurós külföldi tőkeberuházás délnyugati szomszédunkhoz. Az adatok tanúsága szerint Észtországot 2005-től, a másik két balti államot pedig 2006-tól fedezte fel igazán a külföldi működőtőke. Románia a visegrádi országok igen komoly versenytársaként tűnik fel az elmúlt négy évet vizsgálva: az FDI-fogadás szempontjából keleti szomszédunk 2004-ben, illetve 2006-ban és 2007-ben is – Lengyelország mögött – a második célszám volt a tíz vizsgált ország között (2005-ben pedig a negyedik helyet foglalta el). A 2003 és 2007 közötti időszakban az új tagállamok közül a hullámzó trendek helyett töretlen FDI-növekedés csak Bulgáriában volt tapasztalható (ahol ráadásul 2007-re, 2005-höz képest, megduplázódott a működőtőke aktivitásának aránya). A 2008-as előzetes adatok már jelentősebb változást tükröznek, hiszen a két legnagyobb új tagállam kivételével mindenhol az FDI (több esetben számottevő) csökkenését vetítik előre.

A volumenadatok mellett a tőke ágazati eloszlásáról elmondható, hogy a térségben a legnagyobb arányban a (szélesen értelmezett) szolgáltatások, ezen belül is elsősorban a pénzügyi szolgáltatások állnak az első helyen, míg a második meghatározó terület a feldolgozóipar, amelyben a külföldi tőke a legerőteljesebben a visegrádi országokban, Szlovéniában, valamint Litvániában és Romániában van jelen [Túry – Vida 2008: 87–88].

A külföldi működőtőke nagyon fontos szerepet játszott/játszik az új tagállamok többségében a rendszerváltás óta – ám ennek a hatásnak a mértéke igen eltérő.

2007-re a megtelepedett FDI a GDP-hez mérten Bulgáriában 86, Észtországban 73, Magyarországon 66, Szlovákiában 58, Csehországban 53, Litvániában 36, Lengyelországban 35, Lettországon 34, Romániában 33, Szlovéniában pedig csupán 23 százalékot tett ki. Az egy főre jutó FDI-állomány tekintetében egyébként Észtország messze kimagaslik a mezőnyből, őt követi (szinte azonos értékekkel) Csehország és Magyarország. Meg kell azt is jegyezni, hogy a térségbe áramlott FDI mintegy 80 százalékban a régi tagállamoktól érkezett az új tagállamokba, ami értelemszerűen tovább erősítette az összefonódottságot, segített elmélyíteni a gazdasági-pénzügyi kapcsolatokat, ugyanakkor hozzájárult (ha eltérő mértékben is) a fogadó térség kitétségéhez, ami leginkább a mostani válság keretei között jelent kihívást.

16. táblázat: Az FDI alakulása, 2003–2008

	FDI (millió euró)						Beáram- ló FDI/fő (euró)	Felhal- mozott FDI/fő (euró)
	2003	2004	2005	2006	2007	2008*	2007	2007
Lengyelország	4 067	10 453	8 317	15 198	12 834	13 000	337	2 900
Csehország	1 863	4 007	9 374	4 797	6 674	6 000	646	6 612
Szlovákia	1 914	2 441	1 952	3 324	2 093	2 000	388	5 900
Magyarország	1 888	3 633	6 172	5 428	4 049	3 500	403	6 600
Szlovénia	271	665	473	512	1 073	500	531	4 000
Észtország	822	775	2 255	1 341	1 815	1 200	1 353	8 416
Lettország	270	512	568	1 326	1 589	1 100	698	3 183
Litvánia	160	623	826	1 448	1 412	1 200	418	2 977
Románia	1 946	5 183	5 213	9 060	7 141	8 000	332	1 914
Bulgária	1 851	2 736	3 152	5 961	6 109	4 500	798	3 252
10 új tagállam	15 051	31 029	38 301	48 394	44 789	41 000	439	3 716

Forrás: WIIW [2008: 3] (*előrejelzés)

ÖSSZEGZÉS

A jelen tanulmány igyekezett röviden bemutatni, hogy a tíz új tagállamot milyen előzetes teljesítmény után érte a 2008 őszi kirobbant globális válság. Összegzésként megállapítható, hogy az új tagállamok által 2004 és 2007 között mutatott fő makrogazdasági trendek zöme a tíz vizsgált országból kilencben azonos/hasonló irányban alakult, Magyarország azonban számos indikátor alapján elszakadt a mezőnytől és gyakran a többiekkel ellentétes irányba fejlődött. Ez az állítás különösen igaz a gazdasági növekedésre, az ezzel összefüggő életszínvonal-felzárkózásra, a beruházásokra, a munkanélküliségre, a foglalkoztatottságra, illetve az államadósság alakulására: mindegyik szempont esetében javuló trendek jellemezték az új tagállamokat, míg az erre vonatkozó magyar adatok stagnáltak, vagy romlottak a tagság első négy-öt évében. Az infláció szinte minden új tagállamban hullámszerű volt, a magyar helyzet annyiban mégis eltért, hogy nálunk a gazdasági lassulással, míg a többi új tagállamban a dinamikus növekedéssel járt együtt a pénzügyi válság. Az EU-tagság minden új tagállamban

fiskális fegyelmező erővel bírt 2004 és 2007 között, az államháztartási egyenlegek nagyjából a maastrichti kritériumnak megfelelően alakultak, kiugróan és tartósan magas hiányt csak a megkésve teljesítő Magyarország produkált az említett négy év során.

A versenyképesség kiválasztott négy szempontja (a kereskedelmi, a termelékenységi, az innovációs és a tőkevonzási teljesítmények) alapján az élmezőnyben Szlovénia (amely egyébként a tőkeáramlás szempontjából sokkal inkább jelentős tőke-exportórként jelenik meg) és Csehország található, a legkevésbé sikeresnek pedig Lettország tekinthető. A közöttük elhelyezkedő országok esetében más és más erősségek és gyengeségek regisztrálhatók; Magyarországra mindeddig kitűnő kereskedelmi teljesítmény, jó tőkevonzás, ugyanakkor a csoportban csak a negyedik legjobb (és stagnáló) termelékenység, valamint közepes (de javuló) innovációs képesség volt jellemző.

A vizsgált országok közül azokat érte viszonylag kedvezőbb helyzetben a válság, amelyekre az elmúlt években magas, de nem túlfűtött növekedés, a foglalkoztatottság növelése, a munkanélküliség letörése, viszonylag alacsony infláció, az államháztartás stabilitásának fokozatos kialakítása, az államadósság tartós csökkentése, valamint a versenyképesség javítása volt jellemző. Sokkal hátrányosabb helyzetben van viszont Magyarország, amelyben a fenti mutatók zöme a korábbi időszakban stagnált, vagy romlott. Az előzetes adatok szerint a legnagyobb visszaesés ugyanakkor a balti államokban (ezen belül is Lettországban) tapasztalható, ahol a rendkívül dinamikus növekedés szerkezete valójában nem volt fenntartható (többek között a termelékenységet meghaladó bérkiáramlás, illetve a külkereskedelem rossz szerkezete és az ebből fakadó nagy mérleghiány miatt). A válság kezeléséhez, illetve a kilábaláshoz szükséges külső források bevonása szempontjából viszont Magyarország talán a balti államoknál is kedvezőtlenebb helyzetben van, hiszen az adósságállomány további növelése esetünkben már nem lehet követendő stratégia.

IRODALOM

- European Commission [2009]: "Five years of an enlarged EU – Economic achievements and challenges". *European Economy* 1/2009.
http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication14078_en.pdf
- Pro Inno Europe [2009]: *European Innovation Scoreboard 2008 – Comparative Analysis of Innovation Performance*. http://www.proinno-europe.eu/EIS2008/website/docs/EIS_2008_Final_report.pdf
- Túry Gábor–Vida Krisztina, szerk [2008]: *Monitoring jelentés 2008 – Az Európai Unióhoz 2004–2007-ben csatlakozott Tizek teljesítményéről*.
http://www.vki.hu/rendszeres_kiadvanyok.shtml
- WIIW (2008): *Foreign Direct Investment in Central, East and Southeast Europe 2007–2008: decline to follow uneven growth*.
http://www.wiiw.ac.at/pdf/fdi_june08_press_release.pdf